

Martin Gregersen og Tobias Skiveren

Den materielle drejning. Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk litteratur

Odense: Syddansk Universitetsforlag 2016, 184 s.

Jakob Stougaard-Nielsen

Dr. Stougaard-Nielsen er førstelektor i Skandinavisk litteratur, Department of Scandinavian Studies, School of European Languages, Culture and Society, UCL.

j.stougaard-nielsen@ucl.ac.uk

Stougaard-Nielsen er forfatter af boken *Scandinavian Crime Fiction* (Bloomsbury 2017), medforfatter af *Culture and Health* (*The Lancet* 2014), og han har redigert antologiene *Nordic Publishing and Book History* (*Scandinavica*, Norvik Press 2012) og *World Literature, World Culture: History, Theory, Analysis* (AUP 2008).

I *The Great Derangement* fra 2016 spørger den indiske forfatter og essayist Amitav Ghosh, hvor litteraturen om klimakrisen bliver af.¹ Den litteratur, der har forsøgt at skildre miljøkatastrofen er, ifølge Ghosh, blevet marginaliseret som genrefiktion. Han insisterer dog på, at klimakrisen skal betragtes som en altoverskyggende kulturel krise – en krise der har med selve vores forestillingsevne at gøre. Det manglende æstetiske engagement i klimakrisen skyldes ikke uvidenhed om klodens sande tilstand. Ifølge Ghosh ligger litteraturens problem i selve den moderne roman, der synes at foretrække hverdagens genkendelighed frem for den usandsynlige begivenhed (her henviser Ghosh *en passant* til Knausgård). Bag en fernis af genkendelighed har den realistiske roman systematisk skjult virkelighedens sande usandsynlige beskaffenhed i dens forsøg på at fortælle netop sandsynlige historier. Hvad der er brug for i en antropocæn epoke, hvor menneskeskabt global opvarmning konstant overrumpler os med oversvømmelser, smeltende gletsjere, superstorme og uendelige tørker, er derimod en ikke-ordinær roman for ualmindelige tider. Vi må finde nye måder hvorpå vi kan forestille os naturen og vores relationer til den for at imødegå den katastrofe, hvori vi allerede synes at befinde os.

Om litteraturen kan have en direkte indvirken på vores evne til at omstille os i forhold til en foranderlig og truende omverden, er et af de centrale spørgsmål Martin Gregersen og Tobias Skiveren stiller i *Den materielle drejning: Natur, teknologi og krop i (nyere) dansk lit-*

1. Amitav Ghosh, *The Great Derangement. Climate Change and the Unthinkable*. Chicago: University of Chicago Press, 2016.

teratur. De gør et herkulisk forsøg på at introducere os på dansk til et væld af nyere humanistiske og interdisciplinære perspektiver, der tager menneskets forhold til naturen, tingene, teknologierne og vores egne kroppe op til revision i skyggen af en ny virkelighed, hvori menneskets centrale og unikke placering har nået et kritisk punkt. På én og samme tid, hvor menneskelige aktiviteter indvirkning på Jorden har givet anledning til en ny geologisk epoke, er flere toneangivende teoretikere begyndt at vende sig væk fra en antropocentrisk tænkning, der har domineret humanvidenskaberne i århundreder. Indenfor økokritikken har Timothy Clark påpeget, at den antropocæne epoke har medført en krise i vores traditionelle skelnen mellem kultur og natur, mellem det menneskelige og det ikke-menneskelige.

Hvor en antropocentrisk verdensopfattelse har underlagt naturen menneskets bevidsthed og ingeniørkunst er det nu planeten selv, der er i færd med at omskabe os. På lignende vis kan vores trang til at udbedre og perfektionere vores liv og kroppe ved hjælp af nye teknologier også betragtes som medvirkende til en fundamental decentralisering af en traditionel opfattelse af mennesket som selvberørende og stabilt. Fra pacemakere til stamcelleterapi, kybernetik og cyberspace, har posthuman tænkning fremhævet teknologiens tiltagende magt over mennesket og sået tvivl om, hvorvidt vi overhovedet kan tale om noget specifikt menneskeligt. En teknofeminist som Donna Haraway har i længere tid interesseret sig for «grænseoverskridelserne» mellem mennesket og robotten, det organiske og mekaniske, mellem køn og mellem arter. Beslægtet med posthumanismen er kropsmaterialistiske kønsforskere i færd med at afmontere en stadigt dominerende (og stadigt antropocentrisk) opfattelse af vores kroppe og køn som socialt og diskursivt forståelige fænomener. De fremhæver i stedet det «krop-umulige» kød, der trænger sig på uden om vores kulturelle og sproglige håndgribelighed som i bund og grund uforudsigeligt: den materielle krop er til tider ukontrollerbar og overraskende kreativ, men ofte finder vi os underlagt dens foruroligende luner. Kroppen sparker tilbage, som kønsforskeren Karen Barad har formuleret det.

Disse mange og ikke altid kongruente perspektiver, der er fremkommet siden 1990'erne, samler Gregersen og Skiveren under betegnelsen «den materielle drejning», hvis fælles respons til den antropocæne epoke destilleres overbevisende i deres opnormering af det ikke-menneskelige og de relationer hvori organiske, uorganiske og maskinelle entiteter og materialiteter indgår og bliver til. Det er sådanne ny-materielle perspektiver, der her udpeges som væsentlige skridt imod en nødvendig etisk, politisk og æstetisk kursjustering eller netop «drejning».

Den materielle drejning falder i tre dele, hvor den første introducerer til den materielle vendings idéunivers og især til de måder, hvorpå materialiteten har tiltrukket sig fornyet opmærksomhed. Bogens anden del udgøres af tre kapitler, der «kortlægger» henholdsvis naturen, teknologien og kroppen som fremstillet i økokritiske, posthumane og kropsmaterielle teorier, i den danske litteraturhistorie og i den nyere danske litteratur; og der sluttes af med en opsamlende refleksion over den materielle vendings strømninger og «et blik på den rolle litteraturen kan spille i udforskningen og udbredelsen af den materielle vending» (11). På trods af, at forfatterne i det korte forord betegner feltet «en vending», i tråd med tidligere lingvistiske, kulturelle, kognitive og etiske vendinger, der, som forfatterne skriver, kan gøre «en humanioraforsker rundtosset», så har vi her ikke at gøre med «en total teore-

tisk kursændring, hvor man forkaster én retning til fordel for en helt anden». De nye materialister udgør heller ikke en homogen bevægelse, men snarere «en række forskelligartede tendenser og positioner, der tilsammen kan siges at repræsentere en forskydning snarere end et brud» (13).

Derfor foretrækker forfatterne betegnelsen en «drejning», der bedre påpeger feltets heterogenitet og kontinuiteten med f.eks. poststrukturalismen, hvis overvejende tendens til at fokusere på diskursive fænomener ellers er den foretrukne prygelknabe hos en stor del af de nymaterialister, der behandles her. Forfatterne har ikke fundet plads til en mere udfoldet diskussion af de mange spændinger eller kontinuiteter, der sandelig findes mellem poststrukturalister som Michel Foucault, Deleuze og Guattari og så de nye materialister, hvilket betyder, at forholdet mellem diskursive eller performative perspektiver og disse nyere fænomenologisk inspirerede ontologier aldrig bliver helt tydeligt. På den ene side er der tale om et væsentligt og nødvendigt opgør med poststrukturalismens antropocentriske diskursive tunnelsyn, på den anden side er der tydeligvis væsentlige forbindelser fra Foucaults idéer om «governmentalitet» og biopolitik samt Deleuze og Guattaris rhizomatiske tænkning til Rosi Braidottis «nomadiske subjekter», Karen Barads «agentielle realisme» og Bruno Latours «aktør-netværk».

Foruden dette er det stadig en overordentlig ambitiøs opgave, forfatterne her har stillet sig selv, med deres ambition om at «kortlægge» skiftende perspektiver på materialiteten indenfor filosofien, videnssociologien, politologien, økokritikken, køns-, kultur- og litteraturkritikken for i det lys at genlæse centrale danske litterære værker fra Romantikken frem til det sene tyvende århundrede samt et rundhåndet udvalg af det nye århundredes litteratur i en rigdom af genrer fra Ørntofts mørke økolyrik, Klaus Høecks «teknologiekstatistiske» digte og Eli I. Lunds sci-fi digte til Ursula Andkjær Olsens kropsmaterielle digte og en øko-zombiehorror-roman af Rasmus Halling Nielsen – alt dette på bare 184 sider! Nødvendigt må fremstillingen fremstå i mindre grad som en egentlig «kortlægning» og i højere grad som en meget selektiv guide, hvis ambition det er at anspore og motivere til læserens egne vandringer gennem litteraturen veludstyret med et hav af nye perspektiver og tilhørende begreber – og som sådan fungerer *Den materielle drejning* forbilledligt.

Teorikapitlet introducerer til tre indflydelsesrige aktører indenfor «den materielle drejning»: den amerikanske politolog Jane Bennett, mest kendt for bogen *Vibrant Matter: A Political Ecology of Things* (2010), den amerikanske filosof Graham Harman, ophavsmand til de filosofiske «retninger» objekt-orienteret ontologi og spekulativ realisme som formuleret i et værk med den ligeledes enigmatiske titel *Guerrilla Metaphysics: Phenomenology and the Carpentry of Things* (2005), og den franske videnskabssociolog Bruno Latour, hvis ny-klassiker *Vi har aldrig været moderne* udkom på fransk allerede i 1991. Forfatterne introducerer koncist til centrale begreber og teoriernes videre perspektiver og fremlæser den fælles ambition om at gøre op med «antropocentrisk navlepilleri» – en frase der bliver et slags omkvæd – gennem en opnormering af materialitetens «selvstændighed». Fælles for nymaterialisterne gælder det, at det ikke kun er sproget, som hos poststrukturalisterne, der betyder noget, men også materialiteten selv, der betyder og agerer uafhængigt af menneskets aktiviteter, intentioner og bevidsthed.

For Harman, den mest spekulative af de tre, er det ikke det kartesianske forhold mellem mennesket og verden, men derimod objekternes nærmest fortryllede, uhåndgribelige

ontologi og relationer, som vi må begribe. Hvordan denne «spekulative» eller «weird» realisme kan instrumentaliseres i en litteraturanalyse eller om den i det hele taget giver mening, vil forfatterne i deres korte «rids» ikke tage stilling til, hvilket er en skam, da abstraktionerne over hvad der i sidste ende forstås ved ting, objekter og deres relationer til hinanden og os kalder på en mere kritisk og detaljeret diskussion. Hvad betyder det, for eksempel, at vi skal lade os «charmere» af de ting, den natur og det miljø, der hele tiden omgiver os, som Harman plæderer for? Eller at vi ifølge Bennett skal overgive os til et naivistisk tankesæt, «der er åbent for tingenes særheder, fascinationskraft og vitalitet»? Hvis man havde et stille håb om, at et materialistisk perspektiv kunne tilbyde en mere konkret tilgang til verden og dens fænomener end de nu ofte stereotypificerede poststrukturelle sproglige abstraktioner, så skulle man hermed være advaret om det modsatte. Forfatterne forklarer dog overbevisende, at for både Harman og Bennett gør det sig gældende, at de inviterer til en miljøorienteret etik, der åbner mod en flad ontologi og et fladt hierarki, hvor mennesket og det ikke-menneskelige tildeles lige evne til at agere og dermed værdi – et perspektiv der er inspireret af Latours «dekonstruktion» af modernitetens tilbøjelighed til dualistisk tænkning, som kultur over natur, der hos Latour bliver til en hybrid konstruktion af natur-kultur, hvor mennesket og objekterne tildeles ligelig handlekraft i komplekse og foranderlige netværk. For Gregersen og Skiveren er den helt centrale pointe, at nymaterialisterne opfatter naturen, tingene, teknologierne og kroppene «som selvstændige og indflydelsesrige kræfter», der «underminerer dikotomien mellem det aktive menneske og den passive materialitet» (26). Som sådan giver de bud på ikke-antropocentriske eller økocentriske perspektiver, der hvorend mærkeligt spekulative eller vitalistiske de kan synes, alligevel kan levere svar på, hvordan litteraturen kan gøre os sensible for tingenes iboende magi, charme eller kraft og dermed bidrage til at justere og balancere vores forhold til en foranderlig fysisk verden.

Forfatterne skjuler på ingen måde, at deres behandling af teoretiske perspektiver såvel som de litterære tekster må tendere mod det overfladiske og reducerende. De omtaler selv deres teoretiske introduktion som et «rids» af «kursoriske nedslag i den materielle drejnings hav af aktører» med fokus på deres fælles interesse for «materialitetens selvstændighed». Deres ambition har heller ikke været «at foretage altomfattende værklæsninger, men i stedet levere økokritiske, posthumane og kropsmaterialistiske blik på bestemte tendenser i det enkelte værk» (175). Med bogens ambition in mente er denne skitseagtige tilgang til litteraturen uundgåelig, men man kunne indvende, at det ville have været mere givtigt at udfolde nymaterialistiske tilgange i mere omfattende værklæsninger, som i højere grad kunne påpege, hvad en økocentrisk sensibilitet lader os ane i litteraturen og litteraturhistorieskrivningen, som før har været skjult. I stedet er der en tendens til, at litteraturanalyserne går på strandhugst i den litterære kanon og nyere dansk litteratur efter brudstykker, der overvejende anvendes til blot at illustrere basale økokritiske, posthumane eller kropsmaterialistiske pointer.

Det er selvfølgelig nærliggende at fundere over, om man ikke i en romantiker som Schack von Staffeldt, i hans panteistiske lyriske vækkelse i digtet «Indvielsen» (1803), kan spore en menneskelig erfaring af at være «integreret i naturens overindividuelle kræfter og spontane påfund» (45), og dermed, som i Arne Næss' dybdeøkologi, lokalisere en egentlig gryende «økopolitisk gestus» (46), der vender industrialiseringen og urbaniseringen ryg-

gen og påpeger, at «vi er naturen, og den er os». Ligesom det er oplagt at gøre Emil Bønnelyckes på en og samme tid teknofile og dystopiske futurisme til «et af de første eksempler på en subtil vision om det posthumane menneske» (93). Men i disse tilfælde som i flere andre pluk fra litteraturhistorien synes de transhistoriske paralleller eller bagudsyn for overfladiske, manglende kant og fornyelse i vores forståelse af både litteraturen og kritikens nye perspektiver. Man kunne jo for eksempel diskutere, om ikke den romantiske naturdyrkelse og futurismens teknofili har været direkte skadelige, som drivhusgasser og Tjernobyl, for vores evne til at begribe en ikke-antropocentrisk økologi. Det overbeviser heller ikke, når forfatterne fremhæver deres egen yndlingsdigter Eske K. Mathiesens «himmelblå engelskgræs», der «hver dag stiller sig op i den stride blæst / og uafbrudt nikker velkommen» i «en demonstration af naturens egenrådige vilje og liv» og dermed demonstrerer et «høfligt» ikke-antropocentrisk alternativ til vores «instrumentaliserende og underkastende naturforhold» med et nyt blik «der har stærke økopolitiske konsekvenser». Hvis man ikke kan se det, har man ikke fanget pointen, skriver forfatterne. Denne læser må med skam melde, at den går mig ram forbi. På trods af, at de med Jane Bennett argumenterer for, at «en smule antropomorficering» (41) ikke nødvendigvis er lig «antropocentrisk navlepilleri», da besjælinger kan lede os til at se «strukturelle paralleller mellem materielle former i 'naturen' og i 'kulturen'» og lader os forstå, at også ikke-menneskelige organismer kan besidde intentioner (57), som for eksempel når en regnorm bliver forelsket i et snøreband i et andet af Mathiesens ellers elegante naturdigte (58), så bliver det aldrig helt klart, hvor langt litteraturen kan gå i sin manipulation af naturen i menneskets billede, før dens «økopolitiske konsekvenser» kommer til at gøre ondt på naturen.

Overordnet set præsenterer Gregersen og Skiveren dog øjenåbnende perspektiver på nyere dansk litteratur som i deres diskussion af Peter Adolphsens sten-fortæller i *Brumstein* (2003), hvori stenens ontologi langt klarere fremskrives som et agerende (men ikke intenderende) objekt, «der hiver mennesket ned fra antropocentrismens piedestal og forskyder det fra centrum til periferi» (65). Olga Ravns digtsamling *Jeg æder mig selv som lyng* (2012) er et andet nyere værk, der tydeligvis trækker på den samme sensibilitet som kropsmaterialisternes for kødets selvstændige liv, «der overskrider menneskets forsøg på at kontrollere det» (138). Her viser Gregersen og Skiveren overbevisende, hvordan Ravns digte illustrerer «den materielle drejning» væk fra diskursen og antropocentrisk navlepilleri i en digtning, hvor det er kødet, den dryppende krop, der former diskursen om kroppen og ikke omvendt.

Det er især i deres perspektiver på den nyere danske litteratur, at Gregersen og Skiveren får antydnet, hvordan litteraturen kan, som de skriver, udvide og nuancere vores vante forestillinger og forståelser, «fordi litteraturen kan være med til at skabe nye verdener og idéer, på samme måde som den også kan kritisere gældende normer og værdier. Når det kommer til at få (be)greb om den nye situation, som klimakrisen og det antropocæne sætter os i, udgør omgangen med litteraturen derfor et særligt refleksionsrum, hvor vores verdenssyn, værdier og erkendelser kan brydes og gentænkes» (32). Med udgangspunkt i en idealistisk tone, der gennemstrømmer litteratursynet i denne bog som i flere af nymaterialisternes, synes det at være i selve litteraturens DNA, at den kan hjælpe os til at lade «os fænge af den verden, vi lever i,» og dermed få os til at passe bedre på den (66). Sådan lyder også forfatterne fremstilling af de sidste 200 års danske litteraturhistorie med dens skiftende utopiske

og dystopiske blik på menneskets forhold til omverdenen og det ikke-menneskelige. Men man kunne med god ret påpege som Amitav Ghosh, at når vi nu har besunget og beskrevet vores samhørighed med naturen i små tohundrede år, så er der noget der tyder på, at litteraturen ikke har haft success med at «øge vores etiske adfærd». Måske har den toneangivende litteratur fra romantikken til realismen i virkeligheden forført og forblændet os og først nu, er der tegn på en egentlig ualmindelig litteratur, hvor selvstændigt agerende og brummende sten decentraliserer det navlepillende menneske.